

РОЗДІЛ 1
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.116

ФОРМАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА ПРАВА ПОЛЬЩІ: ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ
FORMAL SOURCES OF LAW IN POLAND: SOME THEORETICAL ASPECTS

Бондар Н.А.,

*викладач кафедри державно-правових дисциплін та українознавства
Сумського національного аграрного університету*

У статті проаналізовані наукові підходи до поняття системи формальних джерел права. Визначено особливості формальних джерел права Республіки Польщі.

Ключові слова: джерела права, Конституція, закон, ратифікований міжнародний договір, розпорядження.

В статье проанализированы научные подходы к понятию система формальных источников права. Определены особенности формальных источников права Республики Польши.

Ключевые слова: источники права, Конституция, закон, ратифицированный международный договор, распоряжение.

The article analyzes the scientific approaches to the concept of a system of formal sources of law. The features of the formal sources of law of the Republic of Poland.

Key words: sources of law, Constitution, law, ratified international treaty, disposal.

Актуальність теми. В умовах глобалізації сучасного світу постає питання пошуку оптимальних умов розвитку демократичних країн. Потрібно відшукувати принципи і цінності нової правової реальності в Україні, яка формується на основі свроінтеграції та побудові громадянського суспільства. Вже неодноразово в Україні піднімалося питання внесення змін до Конституції України, але жодного разу воно не стосувалося таких важливих питань, як юридичне закріплення джерел права. Звичайно, в Україні були спроби вирішити це питання, були підготовлені законопроекти «Про закони та законодавчу діяльність», «Про нормативно-правові акти», але за різних обставин вони не набули юридичної сили. Актуальність теми дослідження визначається потребою в удосконаленні законодавчої бази як цілісної системи, від ефективності якої залежить упорядкованість суспільних відносин. Розвиток правової системи і держави має відбуватися з урахуванням позитивного досвіду інших держав, що вже пройшли цей важкий шлях. На нашу думку, цікавим і корисним є досвід Польщі як найближчого сусіда й одного з найважливіших стратегічних партнерів України.

Проблема джерел права Республіки Польщі є недостатньо дослідженою в українській історіографії. Лише окремим аспектам даного питання були присвячені наукові праці вітчизняних вчених, серед яких слід виокремити дослідження А. Древіяно, О. Гайової, О. Ревера, В. Качура, Н. Пархоменко, Р. Тополевського та інших. У польській науці цій проблемі приділяється значна увага, серед польських науковців на особливу увагу заслуговують праці Б. Банашака, А. Бень-Касала, С. Вронковської, М. Пихляка та інших.

Мета дослідження. Обрана тема вимагає глибокого і всебічного аналізу, адже дослідження формальних джерел права є вкрай корисним для національної правової системи. Отже, завдання статті полягають у тому, щоб дослідити усталені кореляції європейського політико-правового досвіду, за допомогою якого можна проаналізувати стан та перспективи розвитку українського права.

Виклад основного матеріалу. Зближення правових систем країн та їх уніфікація проявляються у нормативній складовій правової системи, а саме джерелах права. По-

трібно погодитись з думкою А. Піонтковського, що велике наукове значення мають загальні поняття, що стосуються державно-правових явищ різних суспільних формацій, які здатні розкрити внутрішню сутність цих явищ [1, с. 75]. У романо-германській правовій системі відсутня єдина концепція джерел права, що обумовлено історичними фактами розвитку та формування правових систем держав. На думку М. Марченко, було б вельми необачним і наївним, як показує вітчизняний і закордонний досвід, очікувати повного збігу позицій і уявлень про джерела та форми права, які існують у різних правових системах і правових сім'ях. Нічого подібного в історії ніколи не було та, у принципі, не може бути, оскільки ці позиції та уявлення формуються за різних географічних, історичних, національних, культурних, етнічних та інших умов. У процесі їх формування та розвитку діють найрізноманітніші об'єктивні й суб'єктивні чинники [2, с. 3–4].

Науковці-теоретики, характеризуючи джерела права, пропонують виділяти різні компоненти. Так, Ж.-Л. Бертельє виділяє поділ джерел права на змістовні та формальні. Характеризуючи формальні, він зазначає, що значущість і авторитет цих джерел змінюється в залежності від конкретної юридичної системи, епохи та країни; з усіх них можна виділити закон, звичай, судову практику та тлумачення законів (або вчень) [3, с. 97–98].

О. Скакун виділяє, що джерела права потрібно розуміти у матеріальному, ідеологічному та формальному (юридичному) значенні. До юридичних джерел відносять: нормативно-правовий акт; нормативно-правовий договір (внутрішньодержавний); міжнародно-правовий акт (договір); правовий прецедент (судовий і адміністративний); правовий звичай; правову доктрину (доктринальний текст); принципи права; релігійно-правовий текст (релігійно-правова норма) [4, с. 451–452].

С. Алексєєв виділяє три основні види юридичних джерел права: нормативний юридичний акт, санкціонований звичай, судовий чи адміністративний прецедент. Серед інших джерел права автор виділяє нормативний договір, але відносить його до нормативних юридичних актів [5, с. 140–141]. Більш повний перелік джерел права пропонує Н. Пархоменко у своїй монографічній роботі, а саме:

правовий звичай, правовий прецедент, нормативно-правовий акт, правова доктрина, принципи права, нормативно-правовий договір, релігійна норма [6, с. 152].

Заслуговує на увагу думка В. Качура, який в залежності від рівнів розуміння поняття «джерела права» виділяє: 1) матеріальні (об'єктивні); 2) ідеологічні (суб'єктивні); 3) формальні (зовнішні форми права) та 4) історичні (пам'ятки права), виокремлення яких дозволяє виділити в системі джерел права матеріальні джерела права, ідеологічні джерела права, формальні джерела права та джерела пізнання права [7, с. 38].

Визначаючи термін «джерело права» як родове та яке має багато значень, М. Вовченко виділяє джерело в матеріальному, соціальному, ідеологічному, формальному змісті тощо. Останнє він поділяє на дві групи: 1. Джерела, встановлені державою: нормативно-правові акти; 2. Джерела, санкціоновані державою: правові звичаї, нормативні договори, акти суспільних об'єднань, юридична практика, правова доктрина, релігійні норми [8, с. 17–19].

У польській правовій науці також немає єдиного розуміння поняття «джерела права», і, як зазначає А. Бень-Касала, тематика системи джерел права на даний момент належить до найбільш складних питань у сучасній польській теорії права [9, с. 170]. Польська професорка С. Вронковська в залежності від факту правотворчості виділяє наступні види джерел права: нормативно-правовий акт, договір, звичай та прецедент [10, с. 129].

Отже, з вищезазначеного випливає, що до формальних (юридичних) джерел права традиційно відносять: нормативно-правовий акт, правовий звичай, правовий прецедент, нормативний договір, принципи права, правову доктрину.

Погоджуючись з М. Марченко, що, незалежно від критеріїв класифікації джерел права, від їх видів, поняття та змісту, усі вони виступають у рамках тієї чи іншої правової системи як єдине ціле, яке формує правову систему та наповнює її конкретним нормативним змістом [11, с. 3–4]. Жодне джерело права не повинно мати довільний характер та ігнорувати чинну правову систему країни. Джерела права зосереджують у собі не лише норми права, але й об'єктивно зумовлений процес їх утворення та реалізації, і виступають як засоби формалізованого закріплення не лише самого позитивного права, а й окремих моментів стадій і реалізації права [12, с. 220].

Виходячи з теорії права української та польської юридичної науки проаналізуємо формальні джерела права Республіки Польщі. Особливість законодавства Республіки Польщі полягає в тому, що Конституція від 2 квітня 1997 року містить окремий розділ, який має назву «Джерела права». В контексті реформації системи джерел права було закладено два основні принципи: по-перше, дихотомічний поділ системи на джерела загальнообов'язкового та внутрішнього права; по-друге, закриття системи джерел права, тобто розширення переліку джерел права, може мати місце тільки в Конституції цієї країни.

Характеризуючи дуалізм системи джерел права, Д. Шпопер та А. Скура встановлюють, що джерела загальнообов'язкового права мають здатність створення правової ситуації для всіх адресатів незалежно від того, чи існує організаційний зв'язок між органом, що встановлює джерело права, і його адресатом. У свою чергу, джерела внутрішнього характеру мають здатність створення правової ситуації тільки для тих адресатів, які організаційно підпорядковані органу, що закріплює джерело права [13, с. 28–29].

Аналізуючи правову систему Польщі, можна виділити декілька груп джерел права. Перші дві закріплені Конституцією Польщі, ще одна врегульовує правові відносини країни з Європейським Союзом.

1. Джерела загальнообов'язкового права. Як зазначив Б. Банашак, Конституцію складніше змінити, ніж інші

правові акти. Тому предметом її регулювання не повинні бути поточні, тимчасові справи, а також питання, що мають малу суспільну значущість. Якщо вони зустрічаються в конституції, це тягне за собою необхідність її частоті зміни [14, с. 316]. Це ще раз підтверджує думку, що джерела права мають велику значущість як для суспільства в цілому, так і для врегулювання правових відносин в державі.

Відповідно до статті 87 Конституції Польщі до загальнообов'язкового права відносять Конституцію, закони, ратифіковані міжнародні договори та розпорядження. Джерелами загальнообов'язкового права на території діяльності органів, що їх прийняли, є акти місцевого права [15].

Конституція Республіки Польщі прийнята 2 квітня 1997 р. Стаття 8 основного закону держави закріплює, що Конституція є найвищим законом і його приписи застосовуються безпосередньо, якщо Конституцією не встановлено інше. У цьому випадку простежується визнання верховенства конституційних норм над іншими нормативно-правовими актами. Останнє забезпечується насамперед особливим порядком внесення змін до польської Конституції. Так, розділ XII «Зміна Конституції» встановлює, що проект закону про зміну Конституції можуть внести лише три суб'єкти: 1) не менш як 1/5 від конституційного складу послів (тобто не менш ніж 92 депутати Сейму); 2) Сенат; 3) Президент Республіки. Внесення змін до Конституції реалізується шляхом прийняття окремого закону, який в ідентичних редакціях розглядає Сейм, а потім, у строк не більш як 60 днів, Сенат. Перше читання проекту закону про внесення змін до Конституції може відбутись не раніше ніж на тридцятий день від дня надходження цього законопроекту до Сейму.

Закон про внесення змін до Конституції Республіки Польщі приймається Сеймом за умови не менше 2/3 голосів за наявності встановленого кворуму (тобто не менше 230 депутатів). Водночас у розгляді законопроекту про внесення змін до Конституції у Сенаті останній приймає рішення з цього приводу абсолютною більшістю голосів. Кворум в такому випадку визначений не менше половини «законної» кількості сенаторів (тобто не менше 50 сенаторів).

Прийняття Сеймом закону, що змінює приписи I, II чи XII розділів Конституції, може відбутись не раніше як на 60-й день після першого читання проекту даного закону. За умови звернення до Маршалка Сейму не менше як 1/5 від конституційного складу депутатів, Сенату або Президента Республіки проводиться затверджувальний референдум. Після зазначеної процедури Маршалок Сейму подає прийнятий закон на підпис Президенту, який повинен бути підписаний ним протягом 21 дня та оприлюднений у бюлетені «Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej».

Закон. Відповідно до ст. 88 Конституції Республіки Польщі умовою чинності законів є їх оприлюднення. Засади і порядок оприлюднення нормативних актів визначає Конституція та Закон від 20 липня 2000 р. «Про публікацію нормативних та деяких інших правових актів» [16].

Встановленню місця законів у системі джерел права сприяє їх класифікація та належність до певної правової системи. У польському законодавстві відсутній нормативний акт, який би закріплював видову належність законів. Аналізуючи Конституцію Республіки Польщі та законодавство цієї країни, можна як мінімум виділити конституційні та звичайні закони. Для конституційних, які вносять зміни до основного закону, наприклад, встановлена спеціальна процедура прийняття. Звичайні закони приймаються всім країнам, які відносяться до романо-германської правової системи, і, як правило, це кодифіковані закони. На нашу думку, це питання залишається нерегульованим так само, як і в українському законодавстві.

Правом законодавчої ініціативи наділені депутати, Сенат, Президент Республіки та Рада Міністрів, а також не менше як 100 000 громадян, наділених правом обирати

депутатів до Сейму. Сейм розглядає проект закону в трьох читаннях і приймає закони звичайною більшістю голосів за присутності не менш як половини від конституційного складу послів, після чого Маршалок (голова) Сейму передає цей закон Сенатові. Сенат протягом 30 днів може закон прийняти, прийняти з поправками або відхилити. Потім закон видають на підпис Президенту, який повинен його підписати протягом 21 дня та оприлюднити його в офіційних урядових виданнях. Президент також може звернутися до Конституційного Трибуналу з поданням про встановлення відповідності закону до Конституції.

На практиці закони набирають чинності через 14 днів після публікації або в той день, який зазначений в самому законі.

У правових системах романо-германського типу поширена практика делегування законодавчих повноважень, польська правова система не є винятком. В ієрархії джерел права на тому ж місці, що і закон, знаходиться розпорядження з силою закону (*rozporządzenia z mocą ustawy*). Ст. 234 Конституції встановлює: якщо під час воєнного стану Сейм не може зібратися на засідання, Президент Республіки на прохання Ради Міністрів видає розпорядження, що мають силу закону в обсязі та межах, передбачених ст. 228. пунктами 3–5. Цей акт потребує контрасигнатури прем'єр-міністра. Ці норми повинні бути затверджені Сеймом на найближчому засіданні. Розпорядження мають характер загальнообов'язкового права. Пункт 6 ст. 228 зазначає, що під час надзвичайного стану не можуть бути змінені: Конституція, закони про вибори в Сейм, Сенат та до органів територіального самоврядування, закон про вибори Президента Республіки та закон про надзвичайний стан.

Ратифіковані міжнародні договори. Погоджуємося з думкою О. Гайової, що у системі джерел континентального права нині спостерігається зростання питомої ваги міжнародних договорів, уподібнення правового регулювання під впливом міжнародних правових стандартів, конституціоналізація зовнішньої політики та міжнародного права, що відображається у законодавчих приписах. Найчастіше у конституціях чи законах відображається співвідношення міжнародного та національного права [17, с. 69]. Стаття 9 Конституції зазначає, що Республіка Польща дотримується норм міжнародного права, які є обов'язковими для неї. Відповідно до статті 91 ратифікований міжнародний договір після його опублікування в офіційному журналі Польської Республіки є частиною внутрішнього законодавства і застосовується безпосередньо, якщо його застосування залежить від ухвалення цього закону. Міжнародний договір, ратифікований за попередньою згодою, зазначеною у законі, має пріоритет перед законом, якщо цей закон не узгоджується з договором. У разі виникнення розбіжностей між законом та ратифікованим міжнародним договором щодо створення міжнародних організацій, пріоритет отримує міжнародний договір.

Стаття 89 Конституції Польщі встановлює, що ратифікація міжнародного договору, а також його денонсація потребують попередньої згоди, вираженої в законі, якщо договір стосується наступних питань: 1) миру, союзів, політичних або військових домовленостей; 2) свобод, прав та обов'язків, визначених в Конституції; 3) вступу Республіки Польщі в міжнародні організації; 4) значного обтяження держави в фінансовому аспекті; 5) питань, урегульованих законом чи для яких Конституція вимагає прийняття закону.

Розпорядження. Ці нормативно-правові акти є похідними від законів, вони повинні деталізувати положення останніх. Ст. 92 Конституції Республіки Польщі встановлює, що розпорядження видаються зазначеними в основному законі органами (Президентом Республіки Польщі, Радою міністрів, прем'єр-міністром) на підставі спеціального дозволу, що міститься в законі, і з метою його до-

тримання. Дозвіл повинен бути виданий компетентним органом влади, відповідати обсягу питань, що мають регулюватися, а також рекомендації щодо змісту акту. Орган, уповноважений видавати розпорядження, не може делегувати свої повноваження іншому органу. Юридичної чинності ці акти набувають після офіційного опублікування.

Акти місцевого права. Відповідно до ст. 94 основного закону Республіки Польщі органи територіального самоврядування, а також місцеві органи урядової адміністрації на підставі та в межах, зазначених у законі, приймають акти місцевого права, які є обов'язковими на зазначеній території. Принципи та порядок видання актів місцевого права встановлені законом.

II. Джерела внутрішнього характеру. Стаття 93 Конституції Республіки Польщі закріплює *постанови Ради Міністрів, а також накази Голови Ради Міністрів і міністрів*, які мають внутрішній характер і є обов'язковими лише для організаційних одиниць, підпорядкованих органів, що видає ці акти. Накази видаються лише на підставі закону. Вони не можуть бути підставою рішень щодо громадян, юридичних осіб та інших суб'єктів. Постанови та накази підлягають контролю на предмет їх відповідності загальнообов'язковому праву [18].

У межах підсистеми внутрішнього права ми не зустрічаємося з закритим каталогом актів і суб'єктів які їх приймають. Вони можуть застосовуватися всюди там, де виступає зв'язок в межах організаційної структури, яка створює підпорядкування в широкому розумінні [19, с. 178].

III. Нормативно-правові акти міжнародних організацій. 1 травня 2004 р. Польща стала членом Європейського Союзу. Відповідно до ст. 90 у деяких випадках Республіка Польща може на основі міжнародного договору делегувати міжнародній організації або міжнародному органу повноваження органів державної влади. Закон, який надає згоду на ратифікацію такого договору, повинен бути прийнятий Сеймом більшістю у дві третини голосів у присутності не менше половини законного числа депутатів і Сенатом більшістю у дві третини голосів у присутності не менше половини законного числа сенаторів. Згода на ратифікацію такої угоди може бути прийнята на всепольському референдумі відповідно до ст. 125 Конституції Польщі. Рішення про порядок надання згоди на ратифікацію приймає Сейм абсолютною більшістю голосів у присутності не менше половини законного числа депутатів.

Аналіз Конституції та законодавства польської правової системи дозволяє зробити висновок, що вони не чітко зображають взаємозв'язки між державою та Європейським Союзом. Серед польських правників та політологів відсутня єдина думка вирішення цієї проблеми. Очевидно, що пропозиції про внесення змін до Конституції слід розділити на дві групи: 1) зміни у вигляді доповнень, зміни в тексті всієї Конституції; 2) інтегральні проекти у вигляді включення в Конституцію нового розділу під заголовком «Європейський Союз» за зразком австрійського, французького чи шведського. Більшість польських науковців, звичайно, схиляється саме до другої групи.

Щодо інших видів джерел права Польщі точаться найгостріші дискусії, особливо щодо визнання судової практики Конституційного та Верховного трибуналу, місця та ролі правової доктрини, наявності правового звичаю.

Сучасним правовим системам притаманне відродження різноджерельного права, правова система Республіки Польщі не є винятком. За сучасних умов і у теорії, і на практиці панує думка, що абсолютний суверенітет закону в країнах романо-германської правової сім'ї є фікцією і що поряд з ним існують й інші джерела права. Закон має сенс лише у єдності з ними [20, с. 19].

Аналізуючи наукові погляди К. Цвайгерта і Х. Кьотца, можна констатувати, що вони також відстоювали ідею різноджерельного права і заперечували необхідність ідеї

позитивістської теорії права: «Ця зашкарубла доктрина правових джерел вже більше не відповідає сучасним методам здійснення правосуддя» [21, с. 394–395]. У сучасних європейських державах все голосніше визнається провідна роль доктрини та судової практики в системах джерел права, розвитку та еволюції правових систем. Все більшого значення і впливу набувають не лише міжнародні, але й іноземні джерела права [22, с. 82].

Висновки. Здійснений аналіз джерел права Польщі дозволяє зробити їх сегментацію на національний, міжнародний та міждержавний (право Європейського Союзу) рівень. Водночас неможливо не звернути увагу на ряд недоліків формальної системи джерел права, які ще не віднашли своє юридичне закріплення. До них можна віднести:

відсутність чіткої регламентації питання дихотомії права; явну тенденцію до зменшення ролі закону у зв'язку із застосуванням інших джерел права; зростання адміністративної правотворчості та невизначеність належності цих джерел до загальнообов'язкового або внутрішнього права; розширення ролі судової практики; визначення та юридичне закріплення співвідношення норм національного та європейського законодавства.

Явними ж перевагами, безумовно, є: наявність конституційного закріплення джерел права; дуалізм джерел права, який закріплюється принципом ієрархії нормативно-правових актів; замкненість системи джерел, яка забезпечує відділення останніх від дій інших органів державної влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пионтковский А. Юридическая наука, ее природа и метод / А. Пионтковский // Советское государство и право. – 1965. – № 7. – С. 73–82.
2. Марченко М. Источники права : учеб. пособие / М. Марченко. – М., 2008. – 760 с.
3. Бергель Ж.-Л. Общая теория права / Под. общ. ред. В. Даниленко / Пер. с фр. – М. : Издательский дом NOTA BENE, 2000 – 576 с.
4. Скакун О. Теорія держави та права (Енциклопедичний курс) : Підручник / О. Скакун. – Х., 2006. – 776 с.
5. Алексеев С. Собрание сочинений в 10 томах. Том 8 : Учебники и учебные пособия / С. Алексеев. – М. : Статут, 2010. – 480 с.
6. Пархоменко Н. Джерела права: проблеми теорії та методології : Монографія / Н. Пархоменко. – К., 2008. – 336 с.
7. Качур В. До розуміння та визначення поняття «джерела права» / В.О. Качур // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2013. – № 6–1, том 1. – С. 36–39.
8. Вопленко Н. Источники и формы права: учебное пособие / Н. Вопленко. – Волгоград, 2004. – 102 с.
9. Bien-Kacała A. Źródła prawa samorządowego w Konstytucji RP / A. Bien-Kacała [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.wspia.eu/file/.../17-BIEN-KACAŁA_PL.p.
10. Wronkowska S., Ziemiński Z. Zarys teorii prawa / Wronkowska S., Ziemiński Z. – Poznań, 2001. – 246 s.
11. Марченко М. Источники права : учеб. пособие / М. Марченко. – М., 2008. – 760 с.
12. Древ'яно А. Система джерел права як особливе правове явище / А. Древ'яно // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – Вип. 42. – С. 215–221.
13. Шлопер Д., Скура А. Система польського права на протязі всієї його історії / Д. Шлопер, А. Скура [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.tsu.ge/.../SPEC%20Sam%20Jurn%>.
14. Банашак Б. Изменение Конституции в поисках так называемого конституционного момента / Богуслав Банашак // Часопис Київського університету права. – 2011. – №3. – С. 316–319.
15. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970780483>.
16. Ustawa z dnia 20 lipca 2000 r. o ogłoszeniu aktów normatywnych i niektórych innych aktów prawnych. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20000620718>.
17. Гайова О.В. Місце законів у сучасній системі джерел континентального права / О.В. Гайова // Порівняльно-правові дослідження. – 2011. – №1. – С.66-71.
18. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970780483>.
19. Bien-Kacała A. Źródła prawa samorządowego w Konstytucji RP / A. Bien-Kacała [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.wspia.eu/file/.../17-BIEN-KACAŁA_PL.p.
20. Корчевна Л. Українське право і романо-германська традиція / Л. Корчевна // Право України. – 2004. – №5. – С. 19–22 .
21. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: В 2-х тт. / К. Цвайгерт, Х Кётц. – Том I. – М.: Междунар. отношения, 2000. – 480 с.
22. Тополевський Р. Система джерел права: генеза, генетичні зв'язки / Р. Тополевський // Право і Безпека. – 2003. – Т. 2. – № 4. – С. 80–82.